

[Τό παρόν κείμενο ἀποτελεῖ ἓνα ἀπάνθιμα τῆς ὥμιλίας τοῦ Σεβασμιάτου Μητροπολίτου πρώην Ἐρζεγοβίνης (τῆς Λεοβίας) Ἀδανασίου Γέφτιτς, μὲ δέμα: «Παπαδιαμάντης – Νταστογιέφκου», εἰς τὴν Ἀδήνα τὴν 26η Μαΐου τοῦ 2001]

Μόλις εἶχε τελειώσει ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος καὶ εἶχε καταρρεύσει ἡ Γερμανία, ἐνῷ οἱ Μπολσεβίκοι στὴν Ρωσία εἶχαν νικήσει, ὁ γερμανός (λαγωτέρηνς) Σέρμαν "Εօδε ἔγραφε, σ' ἓνα ἀπό τὰ πρῶτα κείμενά του (1919), γιὰ τὸν Νταστογιέφκυ περίπου τὰ εξῆς: «Ἄντος εἶναι ἐπικίνδυνος γιὰ τὴν Δύσι. Οἱ ἥρωές του, οἱ Καραμαζώφ, εἶναι ἀνατολικοὶ τύποι, πολὺ ἐπι-

κίνδυνοι, σκοτεινοί, με' ἀστικό βάθος και' ἀποτελοῦν ἄμεσο κίνδυνο γιὰ τὸν δυτικὸ ἄνθρωπο». Αὐτὴ ἡ πόλωση, «Ἀνατολικοὶ – Δυτικοί», που ἔβλεπε τότε ὁ "Ἐσθε, τὴν ἔχουν λίγο-πολὺ καὶ σήμερα οἱ περισσότεροι, που γράφουν γιὰ μᾶς τους ὁρδοδόξους λαούς...

Εἶναι, ὅμως, τραγική εἰρωνεία τῆς ιστορίας ότι ὁ Χ. "Ἐσθε, ἀφοῦ πέρασε καὶ ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος καὶ πάλι οἱ Τερμανοὶ ἡττήθησαν στὰ Βαλκάνια, ἔγινε βουδιστής, δηλαδὴ ἄκρως Ἀνατολικός. Καὶ διερωτᾶται κανείς, μήπως οἱ λεγόμενοι Δυτικοὶ εἶναι πιὸ κοντά στους ἄπω Ἀνατολίτες, παρὰ σὲ μᾶς ἐδῶ τους κοντινοὺς Βαλκάνιους. Όμως, ἐμεῖς οἱ

Ορθόδοξοι, ὅχι μόνο ποιό δὲν εἴμαστε Δυτικοί, ἀλλ' οὐτε καὶ Ἀνατολικοί του Ἐστέ δὲν εἴμαστε Εὐρωπαῖοι του Ἐστέ, ἀλλ' ἀκόμη λιγότερο Ἀσιάτες του.

Οἱ ἡρωες τοῦ Νιοσταγιέφσκυ καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν κατατάσσονται στὰ σχήματα αὐτά, οὐτε ἐξηγοῦνται ἀπό αὐτά: «Ἀνατολή-Δύση, Εὐρώπη-Ἀσία, Ἀνατολικοί-Δυτικοί». Ἡ γεωγραφική καὶ πνευματική πατρίδα τους, ἀλλὰ καὶ ἡ δική μας, εἶναι ἡ Ἀνατολική Μεσογειακή λεκάνη μὲ τὰ περίχωρά της, ὅπου περιλαμβάνονται ἡ χερσόνησος του Αἴγαου, τὰ Βαλκάνια (ἀλλὰ καὶ ἡ Ρωσία), ἡ Μ. Ασία, ἡ Παλαιστίνη, ἡ Μεσοποταμία,

ἡ Αίγυπτος, ἡ Β. Αφρική καὶ ἡ Ν. Ιταλία, δηλαδὴ ἡ γεωγραφική καὶ πνευματική περιοχή τοῦ Βυζαντίου, ὅπου γεννήθηκε ὁ Χριστιανισμός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρχαῖος εὐλητικός πολιτισμός, καὶ ὅπου γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε ἡ Ὁρθόδοξος Ἔκκλησία μὲτ' τὴν παράδοσί της τὴν ζωντανή.

Τὰ πρόσωπα, που βρίσκομε στά ἔργα τοῦ Νιοσταγιέφοκυ καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη, δὲν μπαίνουν καὶ δὲν ἐξηγοῦνται στά πλαίσια αὐτά: «Ἀνατολή-Δύσι», οὐτε στὴν πόλων αὐτήν: «Ἐύρωπη-Βαλκάνια». Ὅχι πᾶς δὲν εἰναι καὶ Ἀνατολικοί καὶ Δυτικοί, ἀλλὰ δὲν ἐξαντλοῦνται σ' αὐτὸν τὸ ὄχημα, ὅπως δὲν ἐξαντλούμεδα ἐμεῖς σήμερα μὲτόνα χωριζόμεδα σὲ Ἐύρωπαίονς

και Βαλκάνιους...

Ο Παπαδιαμάντης και ο Ντοστογιέφοκυ γεννήθηκαν και ανατράφηκαν σ' αύτό το άρδευδεξ έκκλησιαστικό περιβάλλον. Είναι γνωστή ή σχέσι και των δυό με τὴν Ὀρδόδεξα Ἐκκλησία και είδικά μὲ τὰ Μοναστήρια, και διαπιστώνεται αὐτή ή σχέσι στὰ ἔργα τους, μὲ διαφορές βέβαια, ἀλλὰ και μὲ μία ἐσωτάτη ταυτότητα. Οι Κολλυβάδες του Παπαδιαμάντη και οι Στάρετς (Τέροντες) του Ντοστογιέφοκυ ἥσαν φορεῖς τῆς ζωντανῆς αὐτῆς παραδόσεως του Χουραόμου. Οι Στάρετς τῆς Ρωσίας -και ὅχι μόνον τῆς Ὀπτινα στὰ μετέπειτα ἔργα του Ντοστογιέφοκυ, ἀλλὰ και του (άγιου) Γύγινος του

Ζαντόνκ, ἐπισκόπου καὶ ἀσκητοῦ— καὶ οἱ Κολλυβάδες μαρτυροῦν προσωπικά, καὶ ὅχι μόνο με τὰ ἔργα τους ἢ τὰ χραπτά τους, ἐκεῖνο ποιί βρίσκεται στὸ βάθος τῆς ἀνδρωπολογίας τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Νιοστογιέφοκυ. Τὸ ἀνδρώπινο πρόβλημα, ἢ ἀνδρώπινη μοίρα, ἀν δέλετε, ἢ τὸ πεπρωμένο του ὅχι, ὅμως, μὲ τὴν ἐξαχριστιανική ἐννοia τοῦ κρίματος ἢ τῶν κριμάτων τοῦ Θεοῦ. Κι ἐπομένως μαρτυροῦν γιὰ τὸ ἀνδρωπολογικό καὶ ἀνδρωπιστικό πρόβλημα.

Πόσα χρωστᾶ ὁ Νιοστογιέφοκυ στὰ Μοναστήρια, στὸν ἄγιο Γύχωνα καὶ στοὺς Στάρετς ἐν συνεχείᾳ καὶ πόσα χρωστᾶ ὁ Παπαδιαμάντης στὸν πατέρα

του ιερέα, ἀλλὰ καὶ στὴν παράδοση τῶν Κολλυβάδων στὴν Σκιάθο... Ἀπό τὰ παιδικά τους χρόνια ὥσταν πολὺ πατιόμενοι μὲ τὶς ἐμπειρίες αὐτές καὶ, ὅπως λένε καὶ οἱ δυό, ἀλλὰ τὸ ἐκφράζω μὲ τὰ λόγια του Κ. Παλαμᾶ, ὅτι ὥσταν παιδιά: «Ο ἄνδρωπος εἶναι πάντα αὐτό, που ᾧταν παιδί». Ὑσως δὲν τὸ ξέρομε ἀκριβῶς, ἀλλὰ ξέρομε ὅτι μένει πάντα μέσα του, καὶ στὸν πλέον ἀλλαγμένο ἄνδρωπο -ἀλλαγμένο ἀπὸ τὴν ἡλικία, ἀπὸ τὰ πάθη, ἀπὸ τὴν σκέψη- μένει κάτι ἀπὸ τὸ παιδί. Καὶ ὥσταν παιδιά ὅταν εἶναι τὴν βασικὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, τὴν βασικὴν ἐμπειρία τῶν ἡρώων της Βίβλου, ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ ἔτσι νὰ πῶ.

Ο Ντοστογιέφσκυ τόπερ γράφει βάζοντας τὸν στάρετς Σωτηρᾶ, πουί ὡς μικρὸς βρεθῆκε στὸν ναὸν τὴν Μ. Ἐβδομάδα, ὅταν διαβαζόταν τὸ βιβλίο τοῦ Ἰωά. Καὶ εἶναι γνωστό, πώς ἐκεῖ ἔζησε ὁ στάρετς Σωτηρᾶς, δηλαδὴ ὁ ἕδιος ὁ Ντοστογιέφσκυ, τὸ μεγάλο μυστήριο, κατὰ τὸ ὄποιον ἡ πεπερασμένη γήινη μορφὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ αἰώνια Ἀλήθεια, ἡ μορφὴ τοῦ Θεοῦ, συναστήθηκαν, ἀγγίγτηκαν μαζί. Καὶ ἡ γήινη δικαιοσύνη - μὲ τὴν ἐννοια τῆς ἀληθείας, διότι τὸ ρώσικό «πράβδα» ἔχει καὶ τὴν ἐννοια τῆς ἀληθείας- συναντήθηκε μὲ τὴν αἰώνια ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ Ἰωά ἀπήντησε: «Ἐν τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας».

Ο Παπαδιαμάντης, στό καταπληκτικό κείμενό του: «Φωνή αὐρας λεπτῆς», γραμμένο τό 1901, (σχολιάζοντας) ένα εἰρμά ἀπό τὴν ἑօρτὴν τοῦ προφήτου Ἰησοῦ, γράφει: «Ο Θεός ἐφανερώθη εἰς τὸν Προφήτην ὅχι ἐν τῷ πνεύματι τῷ βιαίῳ, ὅχι ἐν τῷ δυσδειδῷ, ὅχι ἐν πνοί, ἀλλ' ἐν φωνῇ αὐρας λεπτῆς. Καὶ ἡ φωνή τῆς αὐρας τῆς λεπτῆς εἶναι ἡ φωνή τοῦ πράου Ἰησοῦ, εἶναι ἡ φωνή τοῦ Ἔναγγελίου».

Ἐν συνεχείᾳ τελειώνει τὸ πολὺ μικρό καὶ πολὺ χαρακτηριστικό αὐτὸν ἄρθρο - γιὰ νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἶναι ὅλα τὰ διηγήματα, οὔτε ἀκόμη λιγότερα ὅλα τὰ ἄρθρα τοῦ Παπαδιαμάντη τῆς ἔιδας ἀξίας, οὔτε τοῦ Ντοστογιέφοκη,

στὸ ἕδιο ἐπίπεδο, ἀφοῦ ὡς ἄνδρωποι πάλεναν καὶ ἀποτύπωνται τελειώνει ἀναφέροντας τὸ ποίημα τοῦ Πινδάρου, ὅπου «οἰόνει (·οὖν νὰ) προφητεύει» γιὰ τὸν Χριστό, ἀφοῦ «τοιοῦτος Θεός, ἥρως καὶ ἄνδρωπος οὐδεὶς ἄλλος ὑπάρχει, εἰ μὴ ὁ Ἰησοῦς Χριστός».

Φαίνεται μία μεγάλη ἀγάπη τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Νικοσταγιέφοκυ γιὰ τὸν Χριστό. Εἶναι γνωστό τὸ γράμμα τοῦ Νικοσταγιέφοκυ στὸν Φωνβίζιν (τὸ 1854), που λέει παράδοξα: «Ἄν ή ἀλήθεια, ἀς ὑποδέδωμε, δὰ ἀπέκλειε τὸν Χριστό, ἐγὼ δὰ ἔμενα μὲ τὸν Χριστὸν κι ὅχι μὲ τὴν ἀλήθεια». Παράδοξο, παραδοξότατο, (ἀφοῦ ὁ Χριστὸς ὁ ἕδιος εἶναι ἡ ἀλήθεια,

ἡ Αὐτοαλήθεια, Ἰωάν. ιδ' 6), ἀλλ' ἀληθηνέστατο. Ο Τ. Χρυσάφης, σ' ἔνα βιβλίο του, γράφει γιὰ τὴν θεολογικὴν σκέψη τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ λέει: «Ἐπάντα συναντοῦμε τὴν λέξιν Θεός. Στὰ γραπτά του μιλάει γιὰ τὸν Χριστὸν καὶ ἀπενδύνεται στὸν Χριστό». Ο Γέροντας Μίλος ἔχει γράψει ἔνα ἄρθρο γιὰ τὸν Νιοστογιέφοκν καὶ λέει: «Δὲν βοῆκε τὸν Θεό, ἔχασε τὸν Θεό καὶ πιάστηκε ἀπό τὸν Χριστό». Καὶ τὸ δεωρεῖ κατάντημα τοῦ Νιοστογιέφοκν αὐτό. Ὁμως, τί ἄλλα δὰ μποροῦσε νὰ γράψῃ ἔνας καθολικός καὶ ποῦ ἄλλον δὰ μποροῦσε νὰ τὸν ὀδηγήσῃ ἡ δροησκεία του; Πῶς νὰ καταλάβῃ γιατί ὁ Νιοστογιέφοκν πιάστηκε ἀπό τὸν Χριστό...

Ο Παπαδιαμάντης τὴν ἔδια ὁμολογία δίνει ὅταν λέγει: «Ἐν ᾧ καὶ ἀναπνέω καὶ ὀψφροῦν δὲν θὰ παύω πάντοτε νὰ ὕμνω μετὰ λατρείας τὸν Χριστόν μου...». Διότι δὲν ἀρκεῖ κάποιος θεός, αὐτῆς κάποια δρησκεία. Ο Θεός μας εἶναι Θεός ἐνσαρκωμένος στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Θεός που δὲν ἔλαβε σάρκα, που δὲν ἔζησε τὸν πόνο μας τὸν ἀνθρώπινο, τὴν ὑπαρξία μας, τὰ βάσανά μας, τί νὰ τὸν κάνωμε; Ἐτοι καὶ οἱ θεοὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, που ὁ Πλήθων στὴν «Τυφτοπούλα» (τοῦ Παπαδιαμάντη) δέλει νὰ τοὺς ἀποκαταστήῃ, ὅπως ὁ Ἰουλιανός ὁ παραβάτης πρὸν, εἶναι νεκροί.

Ο Ντοστογιέφοκυ πέρασε ἀπὸ τὸν μεγάλο πειρασμό (τῆς Εὐρώπης) καὶ

μπολιάστηκε πάρα πολὺ ἀπό τὴν Δύσι, καὶ δὲν μποροῦσε (ἴσως) νὰ μὴ μπολιαστῇ. Διότι «ἀνένδεκτον (·ἀδύνατον) ἔστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα», τοὺς πειρασμοὺς (Πονκ. Ι' 1). Ἀλλὰ πρέπει νὰ ξέρουμε ὅτι «πειρασμός ἡμᾶς οὐκ εἰληφεν (·κατέλαβε) εἰ μὴ ἄνδρωπινος» (Α' Κορ. Ι' 12). Εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ περάσουμε κι ἐμεῖς (τέτοιο πειρασμό), διότι εἶναι ὅχι γε-  
ωγραφικές, ἀλλὰ πνευματικές κατηγορίες αὐτές. Ο δυτικός ἄνδρωπος εἶναι μέός μας, εἶναι ὁ παλαιός Ἄδαμ. Καὶ παλεύουμε μέός μας νὰ βγοῦμε,  
ἄν ὅχι Ἀνατολίτες, νὰ βγοῦμε τουλάχιστον ἄνδρωποι τῆς Ἐκκλησίας, ἄν-  
δρωποι ὄρθοδοξοι, πέστε τὸ Βαλκάνιοι, Βυζαντινοί, Ἑλληνες, Λέροι,

Ρωσοί, κτλ, πάντως μέδιαφρετική γενού ζωῆς, μέπειρα ἀνδρώπου διαφρετική ἀπό ὅτι εἶναι ὁ δυτικός ἄνδρωπος.

Αὐτὸς ποὺ λέμε «δυτικός ἄνδρωπος», ἐμφαλεύει πάντα μέσα μας. Η ξερε  
ὁ Παπαδιαμάντης και ὁ Νταστογιέφοκι τὴν χριστιανική ἀλήθεια, ὅτι ὁ  
νοῦς τοῦ ἀνδρώπου ἐκ νεότητος ῥέπει πρὸς τὸ πονηρό. «Ἐκ νεότητός μου  
πολλὰ πολεμεῖ με πάθη». Γράφει τὸ 1875 σὲ μία ἐπιστολή του ὁ Παπα-  
διαμάντης: «Ἐις τὴν ἀνδρωπίνην φύσιν ὑπάρχει μία ρόπη, μία τάσις πρὸς  
τὴν διαφθοράν. Θέλει κανεὶς νὰ χαλασθῇ και διὰ τούτου χαλνιέται». Στὸν  
«Χρῆστο Μηλιώνη» μὲ ἄλλα λόγια γράφει: «Τὰ ὅρια τῆς ἀρετῆς και τῆς

κακίας εἶναι τοσοῦτον δυσδιάκριτα ἐν τῇ ἀνδρωπίνῃ φύσει, ώστε οἱ νεώτεροι ἐκ τῶν φιλοσόφουντων ἔχουν δίκαιον νὰ ἀνακηρύξουν ὡς ὅλως ἀνωφελῆ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ψυχολογίαν, ὅπως ἀνεκήρυξαν καὶ τὴν μεταφυσικήν».

Λέει κι ἄλλα ὁ Παπαδιαμάντης γιὰ τὸ σκοτεινὸν ἄντρο τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνδρώπου. Καὶ ἄλλον πάλι: «Ἡ αἰώνια τάσις τῆς ἀνδρωπίνης καρδίας εἰς τὸ νὰ ἀγαπᾶ πᾶν τὸ μισητόν». Καὶ μιλάει γιὰ αὐτολατρεία: «Ἐπέστη ὁ καιρὸς τῆς αὐτολατρείας καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ὁρησκεῖαι κατηργήθησαν». Ο κ. Μπαστιᾶς, (στὸ ὥραιο βιβλίο του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη), μιλάει γιὰ αὐτολατρεία τοῦ οὐμανιόμοῦ, τοῦ ἀνδρωπιόμοῦ. Ο ἄγιος Ἄνδρεας Κρήτης

τὸν εἶχε πῆ πολὺ πρὶν στὸν Μεγάλο Κανόνα του: «Αὐτείδωλον ἐγενόμην». Αὐτὸν εἶναι ἡ Δύση: αὐτείδωλον. Καὶ αὐτὸν εἶναι μέσα μου...

Ο Ντοστογιέφσκυ εἶχε πολὺ μπολιαστεῖ ἀπό τὴν Εὐρώπη κι ἐλεγε: «Ἐνῶ  
χώρα τῶν Δανιάτων, ἀλλ' εἶναι νεκροσταφεῖο. Εἴμαστε εὐγνάμονες, πήραμε  
πάρα πολλὰ ἀπό τὴν Εὐρώπη καὶ δὰ πάρωμε καὶ τὴν εὐχαριστοῦμε, ἀλλ'  
εἶναι πλέον καιρὸς νὰ βγοῦμε ἀπό τὴν "αἰχμαλωσία τῆς Αίγυπτου", ἀπό  
τὴν Εὐρώπη». Αὐτὸν ἔχει πολλὴ σημασία ἀν τὸ μετράμε μὲ τὶς διαστάσεις  
ἔνος Ντοστογιέφσκυ. Νομίζω πώς καὶ ὁ Παπαδιαμάντης πέρασε κι αὐτὸς

ἀπό τὸν βαδὺ πειρασμό τῆς Δύσεως. Ήταν ἄνθρωπος εὐρωπαῖος, σύγχρονος, μορφωμένος, διαβασμένος, μετέφρασε (μυτικά ἔργα), ἀλλ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὴν μέτρησε..., δὲν εἶπε ἀνάδειμα στὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ τὴν ζωῆς μέσα του.

Αὐτὸς εἶναι τὸ δράμα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δράμα τῶν λαῶν, ποὺ σήμερα ζοῦμε ἡμεῖς οἱ ὄρδοδοξοί λαοί. Γιατὶ τόσο δὲν δέλουν τοὺς Ρώσους, τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Ἑλληνες; Γιατὶ εἶναι ἀπροόβλεπτοι, ἀπροσδόκητοι. Αὐτοὶ δέλουν τὸ σίγουρο, δέλουν τὸ καλούπι, δέλουν νὰ ἐλέγχουν. Αὐτὸς εἶναι φιλαρχία δαιμονική στὸ βάθος τῆς στάσεως τῆς Εὐρώπης, γιὰ γυνῶν καὶ γιὰ κυριαρχία καὶ γιὰ ὅτι φαίνεται. Ο π. Ιωνάτιος (Πόποβιτς) ἐμμένον-

τας στὸν Νηστογιέφοκυ – δὲν ξέρω ἂν διάβασε τὸν Παπαδιαμάντη, δὲν τὸν ἀναφέρει – ἔλεγε ὅτι Παπιόμος κατὰ βάθος εἶναι στὴν Εὐρώπη ὁ Μέγας Θεοεξεταστής. Καὶ νοστροπίᾳ αὐτὴν νὰ κατέχῃς τὸν ἄλλον, νὰ τὸν γνωρίζῃς, νὰ τὸν κάνῃς εὐτυχισμένο, ἀλλὰ κατὰ τὰ μέτρα σου.

Κι εδῶ ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς, ὁ πράος, ὁ ταπεινός, ὁ ἀδύναμος, ποὺ φανερώνεται στὰ πρόσωπα τῶν ἡρώων του Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Νηστογιέφοκυ, ἀλλὰ δὲν σώζει βίαια, σώνει καὶ καλά. Δέν ἔσωσε τὴν «Φραγκογιαννοῦ τὴν φόνισσα», ποὺ δὲν μετάνοιωσε, δέν ἔσωσε τὴν «κα Λύγονίστα», ποὺ κι ἐκείνη δὲν μετάνοιωσε. Σιατὶ ἡ αὐτομεμψία ἀπό μόνη της δὲν σώζει. Σώζει ὁ

Θεός βλέποντας τὸν ἄνθρωπον νὰ ξεχύνεται, νὰ καταγκρεμίζῃ τὰ εἴδωλα καὶ αὐτείδωλά του, τὴν αὐτοδρομοκεία του, τὴν αὐτολατρεία του καὶ νὰ προσφέρῃ λατρεία στὸν Θεό.

Τὸ καλὸν καὶ χαρακτηριστικό του Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Ντοστογιέφοκυ εἶναι ὅτι αὐτοί δὲν φτιάχνουν πρόσωπα, ἀλλὰ περιγράφουν, παριστάνουν. Στὸν Ντοστογιέφοκυ βλέπει κανεὶς μία πολυφωνία καὶ μία διαλογικότητα, δηλαδὴ τὸν πλοῦτο τῆς καθολικότητας τῆς Ἑκκλησίας, τὸν πλοῦτο τῆς ἴδιοφορφίας, τῆς ἴδιαπροσωπίας. Καὶ σ' ὅλα τὰ ἴστορήματα τοῦ Παπαδιαμάντη (εἶναι) μαζέμενος ὁλόκληρος λαός, ἐνα ἑληνικό πανηγύρι, κι

ἀπλώνεται μία ὁμοαλήθεια. Αὐτός δηλαδή που ἔλεγε ὁ Ντοστογιέφοκυ μὲ τὴν «σύμπορνοστ» (:ένάτητα ἐν τῇ ποικιλίᾳ), ὅχι ἐπιβαρυμένη μὲ τὴν ἔννοια τῶν Σλαβοφίλων του Σολόζιεφ, ἀλλὰ μ' ἐκείνη που τῆς ἔδωσε στὴν ὁμιλία του γιὰ τὸν (μεγάλο ρῶσσα ποιητή) Πούσκιν, ὅπου εἶπε ὅτι ὁ Πούσκιν εἶναι «πανάνθρωπος», ἀντὶ τοῦ εὐρωπαίου «ὑπερανθρώπου».

Στὴν ὁμιλία αὐτὴ τοῦ 1880 ὁ Ντοστογιέφοκυ εἶπε: «Ταπεινώδους ὑπερήφανε ἄνθρωπε...». Καὶ σὲ λίγα ἐκοιμήθη (□ 1911) μὲ τὴν χαρὰ τῆς Αναστάσεως, μὲ τὴν Θ. Κωνωνία, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὸ Εὐαγγέλιο τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους...